

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Dombrovszky Ninette

ÁBRAHÁM ÁLDOZATA (1MÓZ 22,1–18) A BIBLIKUS TÉMA CHAGALL MŰVÉSZETÉBEN

Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője:

Dr. Kelényi György DSc. egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók:

Dr. Urbach Zsuzsa PhD. egyetemi tanár

Dr. Németh István PhD. egyetemi tanár

A bizottság titkára:

Dr. Ágoston Julianna PhD. egyetemi docens

A bizottság további tagjai:

Dr. Eörsi Anna PhD. egyetemi docens

Dr. Passuth Krisztina, Dr. Prokopp Mária (póttagok)

Témavezető: **Dr. Marosi Ernő** MHAS

Budapest, 2008.

1. • Kutatásom célja Marc Chagall bibliai témájú művének, ezen belül Ábrahám áldozatának bemutatása. A 20. századi festészet egyik meghatározó művésze, Chagall az, aki a kor szellemében magyarázza, újrafogalmazza többek között a bibliai történeteket, így Ábrahámét. Dolgozatom tárgya Ábrahám áldozata (1Móz 22. 1-18) Chagall művészetében és egyedülálló stílusa; a téma áttekintése, művészeti ábrázolásai és ezek ikonográfiai vizsgálata. **Chagall bibliai tárgyú művei**, egyéni értelmezése, különös, mesés világa a huszadik századi bibliaillusztráció új fejezetét jelenti, ezért foglalkoztat a művész oeuvre-je, azon belül **Izsák feláldozása**. Dolgozatomban azt a művészettörténeti problémát vizsgálom, hogy a huszadik század eleji modern avant-garde világában mennyire érvényesül a klasszikus tematika, ugyanakkor mennyire tér el attól Chagall esetében.

2. • Külön fejezet indokolja az ótestamentumi **képtilalom** tárgyalását, hiszen ennek értelmezése az évszázadok folyamán is változott. Ehhez kapcsolódik Chagall oeuvrejét áttekintve annak vizsgálata, hogy mennyiben illeszkedik a hagyományhoz és mennyiben tér el attól. Chagall esete legalább annyira összekapcsolható a képi tilalom fogalmával, mint annak megszegésével (legalábbis a hagyományos zsidó értelmezés szerint).

Ugyanakkor, mint 20. századi modern, szabadon gondolkodó művész, korát megelőzve a Biblia interpretálásának, valamint annak képi ábrázolásának átértelmezésével előrevetítette a mai zsidó-keresztény Európa fogalmát. Chagall harmóniát teremtett a szinte összeegyeztethetetlennek tűnő ellentétek között. Képes volt áthidalni az évszázadok során egyre nagyobb szakadékokat a különböző vallások, ideológiák és nem utolsósorban művészeti elképzelések között. Integráló képességével azt a vágyát fogalmazta meg, hogy az emberiség egyetlen békés családban éljen ezen a földön.

3. • Indokolt tehát az ikonográfiai módszertani megfontolás alkalmazása, a téma **vallástörténeti áttekintése**. Foglalkozom a téma korai ábrázolásaival: a Dura Europos-ban feltárt zsinagógafreskókkal, a római katakombafreskókkal, a Beth Alphában talált padlómozaikkal, a miniatúraábrázolásokkal kezdve.

3.1. A klasszikus tematika: Izsák feláldozásának zsidó és keresztény értelmezése, az ószövetségi Izsák és az újszövetségi Jézus párhuzama Chagall művészetében is tetten érhető. Tudjuk, hogy Chagall sokat utazott és a helyszínen, eredetiben tanulmányozhatta például Lorenzo Ghiberti firenzei Battistero bronzkapuját, vagy éppen Rembrandt művészetét. Az előbbieket szintén feldolgozták *Izsák feláldozását* és a Jézussal való párhuzam nyomon követhető alkotásaikban.

3.2. A történetnek, illetve az áldozat aktusának kifejtése nem csupán képzőművészeti téma, hanem az irodalom, a teológia és a filozófia nagyjait is foglalkoztatta (Sören Kierkegaard *Félelem és reszketés*). A korai kereszténységtől fogva számos megjelenítése ismert, a fontosabb típusok legjellegzetesebb emlékeit kutattam. Tekintettel a téma vallástörténetileg is jelentős hatására, bemutatása nagy közkeveltségnek örvendett a késő antik, illetve az ókeresztény művészetben (3–6. század), valamivel ritkább a 6–12. században, ám népszerű maradt a következő időszakban is, egészen napjainkig. A jelenet a viszonylag problémamentesen ábrázolható bibliai momentumok közé tartozik, az esemény kevés mozzanat, alak (hegy, bokor, oltár, kéz/angyal, kos,) felidézésével illusztrálható. A rendkívül széles körű ábrázolás miatt vizsgálódásomat egy-egy típusra, felfogásra szűkítettem le. Kutatásaimban a falfestészetet, a mozaikot és a miniatúrafestészetet tekintettem át, utalva a szobrászatban előforduló párhuzamokra. A műfaji és móduszkategóriák (narrativitás, drámaiság), a középkori és az újkori bibliaillusztráció egy részén kívül, a későbbi korokból a *deus ex machina* mozzanatot vizsgáltam a firenzei Ghiberti kapuzaton és Rembrandtnál. Fő témám Chagall bibliaillusztrációi, monumentális festményei, valamint a mester katedrálisokban lelhető üvegablakai.

3.3. A téma megjelenik a tipológiai ciklusokban

– Ábrahám áldozatát, mint Krisztus áldozatának előképét átvette a keresztény liturgia, (Biblia Pauperum), ahol mindig a történet csúcspontját – a transzcendens elemet, az isteni közbelépést – láthatjuk, párhuzamosan a keresztre feszített Jézussal.

– Külön világ jelenik meg a székesegyházak (Chartres, Reims, Amiens) kora gótikus kapuzatainak szobrászati díszsein, ahol Jézus ősei között Ábrahám oldalfiguraként jelenik meg. Izsák feláldozásának Jézus keresztáldozatával való párhuzamba állítása folytatódik a 12. század második felétől (Klosterneuburgi oltár: 1181).

3.4. Az ószövetségi történetek allegorikus-filozófiai értelmezése egészen Alexandriai Philón munkásságáig nyúlik vissza. Alexandriai Philón (i.e. 20 - i. sz. 40 k.) görög-zsidó filozófus munkáiban a görög filozófia és a zsidó hagyomány ötvöződik. Mózes öt könyvéhez fűzött megjegyzéseit Platón és Arisztotelész filozófiáján keresztül értelmezi, ugyanakkor a két filozófus gondolatait a Szentíráshoz igazította. Philón *De Abrahamae* írásában úgy érvel, hogy Ábrahám áldozata azért egyedülálló, mert őt nem a szokás vagy félelem, becsület motívumai vezérelték, hanem egyedül Isten szeretete. Philóntól veszi át az allegorikus-tipológiai írásértelmezést mindenekelőtt Órigenész, majd a későbbi egyházatyák.

3.5. A legkedvesebb fiú feláldozása nem kizárólag ótestamentumi téma, megfelelői megtalálhatóak a görög mondavilágban is: Iphigeneia történetében: a Trója ellen induló görög seregnek éppen Artemisz kiengesztelésére kellett volna Agamemnón király és Klütaimnéztra leányát, Iphigeneiát feláldoznia Aulisznál, amikor a hajóhad nem tudott a szél miatt Trójába vitorlázni. De maga az istennő menti meg őt az utolsó pillanatban, és viszi papnőjének a barbár tauroszok (Krím félsziget) földjére.¹

Smith 1922-ben összegezte az ábrahámi áldozat ábrázolásának típusait, ezt függelékben mellékelem.

4. • **Izsák és Jézus párhuzama.** A kereszténység szemszögéből Ábrahám hitének és fiát odaadni kész atyai áldozatvállalásának köszönhetően nyeri el az isteni szövetséget, amelynek célja a megváltás művének előkészítése. Izsák és a helyette felajánlott bárány is a helyettesítő elégtétellel (satisfactio vicaria) Jézus előképévé vált.

Külön fejezetben összegzem témám rabbinikus értelmezését, hiszen Chagall gyermekkorát ebben a szellemben töltötte.

Chagall sajátos bibliai értelmezése miatt festészetét vizsgálva felmerül a kérdés, mennyiben modern, mennyiben hagyományos, mennyiben zsidó és mennyiben keresztény a bibliai témára vonatkozó szemlélete, létezik-e keresztény vagy zsidó ábrázolás, vagy a mester oeuvre-jét áttekintve mindkettő. E tekintetben nehéz feladat bármelyik kategóriába sorolni a művészt. Sem Chagall, sem megbízói nem tartották meghatározónak vallási hovatartozását, világnézetét, amikor Biblia illusztrálására, vagy éppen a katedrálisok, templomok, zsinagógák üvegablakai díszítésével bízták meg. A művészi tehetség szempontjából nincs különbség zsinagóga és katedrális között. Chagall számára az volt a fontos, hogy megtalálja az egyetemes vallás kifejezését, hangját: maga a motívum ehhez képest másodlagos jelentőségű.

5. • Chagall világa felveti a kérdést, mi volt a titka, hogyan közelített művészetével az emberekhez. Emlékeit átformálva saját „ikonográfiát” alkotott. Párizsban, a francia szellemi élet forrongó központjában – a Montparnasse-on – tovább formálta egyéni stílusát. Hatottak rá a huszadik század jelentős képzőművészeti áramlatai, a kubizmus, szürrealizmus. A szürrealizmus a két világháború között élte virágkorát. André Breton első szürrealista kiáltványa (1924) a 19. századi realizmus változataként a három összefüggő alapeszmét fogalmazza meg: a hangulat, az álom, és az „ellenlogika” (az abszurd) jellemzésével. Ez sok művészre és íróra hatott. Eszerint a művészt meg kell szabadítani a logika kötöttségétől, a

¹ A motívumot Goethe is feldolgozta *Iphigénia Tauriszban* című drámájában.

hétköznapi tudaton felüli, a mögöttes „szuperrealitásig” kell eljutni. Freud tudatalatti elmélete annyiban érvényes Chagallra, amennyiben festményei az álmai fantáziavilágát jelenítik meg.

Apollinaire Chagall képeinek láttán használta először a szürrealista kifejezést. Az 1910 körüli forrongó Párizs új technikai-formai vívmányai természetesen hatottak Chagallra, a későbbiekben is találkozásai olyan személyiségekkel, mint Max Ernst, Louis Aragon, Paul Éluard, Picasso, Fojita, Cocteau, Archipenko, Cendrars, Kisling, Zadkine vagy éppen Tihanyi. De a festőkön kívül itt élt Hemingway, Gershwin, Wilder, Faulkner, Joyce, T. S. Eliot, hogy csak a legismertebbeket említsem. A modern művészettel foglalkozó Gombrich, vagy éppen Werner Hofmann felveti azt a módszertani megfontolást, amely az alkotásra vonatkozóan sokkal szélesebb alkotói impulzust jelent, melynek célja a valóság egészének szellemileg történő átértékelése. Ez érvényes Chagall vallásos témáira is: meghaladja a műalkotások addig megszokott keretét, ugyanakkor témájában követi a keresztény képhagyományokat keverve saját szimbólumrendszerével.

Chagall másik arca, hogy ugyanakkor megmaradt gyermeklelkű, a teóriáktól idegenkedő festőnek, nem kereste – mint a szürrealisták, vagy dadaisták – a tudatos polgárpukkasztást. Breton írta róla, hogy „vele lép be diadalittasan a metafora a festészetbe”. A korai, oroszországi művek megalkotását követően, második párizsi korszakában egyre elismertebb lett. Képei, mintha naiv, gyermeki tisztasággal készülének, amely spontaneitás lelkéből, szívéből jön.

6. • Céлом továbbá, hogy a huszadik századi új egyházi megnyilvánulások és a Chagall közötti kapcsolatot megvilágítsam. Párizs hatása a művész életében a szabadságot jelentette, ahol az új áramlatokat, filozófiai gondolatokat megvitathatta és dolgozhatott. Izsák feláldozása és ennek kapcsán Jézus története, valamint a kettő párhuzama a **II. Vatikáni Zsinattal** új szellemet hozott az Egyház megnyilvánulásában. Ennek a folyamatnak részese volt a 20. század értelmisége, filozófusai és művészei. Ennek fényében nagyobb dimenziót kap Chagall Biblia értelmezése. Ezt a gondolatot képviseli Chagall művészetével vallásos képeiben, különleges értelmezésével és stílusával.

Jacques Maritainnel, a neves XX. századi francia gondolkodóval való barátsága megvilágítja és magyarázatot ad Chagall zsidó-keresztény motívumokat megjelenítő személyes ikonográfiája kialakulására. Maritain a filozófia professzora volt a párizsi *Institut Catholique*-on (1913-40) és alkotó módon járult hozzá a keresztény bölcselet fejlődéséhez, Aquinói Szent Tamás korszerű értelmezéséhez, az európai humanista gondolkodáshoz, katolicizmus és politika viszonyának, az emberi jogok elméletének korszerű megfogalmazásához. Maritain jó barátságban volt **XXIII. János** pápával (1881-1963), akinek nevéhez kötődik a II. Vatikáni Zsinat (1961-1965) összehívása. A zsinat jelentős döntéseket hozott, melyek hatása a mai napig befolyásolja a zsidó-keresztény párbeszédet és Európa kulturális gyökereinek integrálását; újragondolja az Egyház kapcsolatát a nem keresztény vallásokkal, így a zsidókkal is.

A II. Vatikáni Zsinat eszméinek méltó folytatásaként **II. János Pál, Karol Jozef Wojtyła** (1920-2005), lengyel pápa 2000. évi zárándokútja során bocsánatot kért az Egyház nevében mindazokért a bűnökért, melyeket a történelmi Egyház tagjai a többi vallás, Isten és embertársaik ellen követettek el.

Az Egyház új szellemiségét támasztja alá, hogy Párizs 2007-ben meghalt érseke, Jean-Marie Lustiger lengyel zsidó bevándorló családban született. Sorsuk – az egyházi vezető és a művészé – párhuzamba vonható.

Chagall első párizsi tartózkodásakor megismerkedett az új művészeti áramlatokkal (többek között a kubizmussal, szürrealizmussal), művészekkel, és magába szívta a huszadik századelő fontos gondolatait. Először az otthonról hozott emlékképeket, a haszid-zsidó élet mindennapjait festette meg. Kuriózusként hatott ennek a zárt világnak megjelenése a modern kortárs festészetben.

A későbbiekben Chagall számára fontos céllá vált, hogy a két vallást, az Ó- és az Újszövetséget integrálja. Merész volt, szinte teljesen egyedülálló abban, hogy megfestette a megfeszített Krisztust és körülötte az égő falut, a menekülőket. Chagall nagysága abban rejlik, hogy a huszadik század egyik fontos vallási gondolatát, az egyesült **zsidó-keresztény Európát** képviselje magas színvonalon, művészi eszközeivel.

Ma már természetesnek tűnik, hogy az egyesült Európában a kontinens egyetemes nézetéről, mint zsidó-keresztény kultúráról beszélünk. Ehhez járult hozzá Chagall is bibliai tárgyú műveivel, Golgota sorozatával, a Biblia Üzenete Múzeumának megalapításával.

Chagall a Biblia-illusztrációk megbízásakor, élete legnagyobb hatású, 1931-ben tett palesztinai utazása során látta a múltat s a jelent (és később, 1948-ban Izrael újjászületését), a fényben ragyogó ősök földjét, amely összeolvadt gyermekkorai emlékeivel. Ez ihlette a rézkarcokra és színes képei megfestésére. Amikor Vence-ban újraalkotta bibliai alakjait (1950-1955), már monumentális méreteken gondolkodott, szabadon, minden kötöttség nélkül.

Chagall nagysága éppen abban áll, hogy átlépve minden dogmán és felekezeti különálláson, képes volt kifejezni a vallás realitását: a szenvedést és a szeretetet.